

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ Δ. Ε.
ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Παιδική Ηλικία:
Κοινωνιολογικές, Πολιτισμικές,
Ιστορικές και Παιδαγωγικές Διαστάσεις

11–14 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2013

ΣΥΝΔΙΟΡΓΑΝΩΤΕΣ: • Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών του Τομέα Ανθρωπιστικών Σπουδών του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών,
• Research Center "Childhoods.Societies" Wuppertal University, • Research Training School of the Hans-Böckler-Foundation
"Childhood Studies and the Lives of Contemporary Children" (Wuppertal and Kassel Universities) • Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος,
• Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία • European Sociological Association, Childhood Stream,
• International Sociological Association (I.S.A.) RC 10

ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ:
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΕΣ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ,
ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

Αθήνα, 11-14 Απριλίου 2013

Επιστημονική επιμέλεια
Καθηγητής Χ. Μπαμπούνης

Copyright © 2014: ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Κανένα τμήμα του βιβλίου αυτού δεν αναπαράγεται, δεν αποθηκεύεται σε οποιοδήποτε σύστημα ηλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοαντιγραφικό και δεν μεταβιβάζεται σε καμία μορφή και με κανέναν τρόπο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ISBN: 978-960-466-143-5

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΕΦΗΒΩΝ

ΕΥΣ. ΜΕΛΛΟΥ, Α.-Σ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Είναι γεγονός ότι οι όποιες διαφορές έχουν επέλθει τις τελευταίες δεκαετίες στις εκδηλώσεις της παιδικής ηλικίας σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με την ύπαρξη του διαδικτύου. Η σημερινή νέα γενιά έχει χαρακτηριστεί ως «ψηφιακά γηγενής» σε αντίθεση με τις προγενέστερες οι οποίες χαρακτηρίζονταν ως «ψηφιακοί μετανάστες». Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι νέοι γεννήθηκαν με την τεχνολογία να θεωρείται ένα δεδομένο στοιχείο της καθημερινότητάς τους. Είναι εξοικειωμένοι με αυτήν και ο ηλεκτρονικός υπολογιστής και το διαδίκτυο είναι βασικό εργαλείο της ζωής τους. Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια έχουν σηματοδοτηθεί από την έλευση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης όπως το Facebook, Myspace, Twitter κ.ά.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι διαδικτυακοί ιστότοποι που επιτρέπουν τη δημιουργία ενός δημόσιου ή σχεδόν δημόσιου και ελεύθερου προφίλ που καταχωρείται σε ένα παγκόσμιο σύστημα δεδομένων. Επίσης υπάρχει μια λίστα με άλλους χρήστες με τους οποίους μπορεί κανείς να επικοινωνήσει εάν είναι μέλος του ίδιου δικτύου. Ο χαρακτήρας και η φιλοσοφία των μέσων αυτών βασίζεται στην κατά το δυνατόν διευρυμένη επικοινωνία και την άνετη και άμεση ανταλλαγή πληροφοριών, με τις επιμέρους λειτουργίες να διαφέρουν από μέσο σε μέσο.

Το θεσμικό πλαίσιο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης απαγορεύει τη δημιουργία λογαριασμού σε άτομα κάτω των 13 ετών. Το US Federal Trade Commission's Children's Online Privacy Protection Act (COPPA) (2008) ορίζει ότι όποιο site συλλέγει πληροφορίες ή οπτικοακουστικό υλικό από παιδιά κάτω των 13 ετών θα πρέπει να έχει εξασφαλίσει την άδεια των κηδεμόνων του. Για παράδειγμα, το Facebook, το πιο δημοφιλές μέσο στις νεαρές ηλικίες απαγορεύει τη δημιουργία λογαριασμού σε παιδιά κάτω των 13 ετών, αν και βέβαια αυτό πρακτικά είναι αδύνατο να ελεγχθεί καθώς ο χρήστης κατά την εγγραφή μπορεί να δηλώσει ψευδή προσωπικά στοιχεία από τη στιγμή που δεν απαιτείται κανένα πιστοποιητικό αλλά και καμία συγκατάθεση κηδεμόνων όταν πρόκειται για ανηλίκους. Σύμφωνα δε με την έρευνα της Boyd (2011), το 55% των παιδιών κάτω των 13 ετών διατηρεί παράνομο λογαριασμό στο Facebook, με ένα περιορισμένο ποσοστό μόνο να έχει εξασφαλίσει τη σύμφωνη γνώμη των γονέων του.

Τα ποσοστά χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από παιδιά και εφήβους εγείρουν ποικίλα ερωτήματα. Σύμφωνα με την έρευνα της Boyd (2011) στις ηλικίες 13-17 το 75% των παιδιών διατηρεί μόνιμα προφίλ σε έναν ιστότοπο, με σημαντικά πιο δημοφιλές το Facebook που έχει προσελκύσει το 68% των εφήβων. Παράλληλα, το 51% των αμερικανών εφήβων επισκέπτονται ένα μέσο κοινωνικής δικτύωσης τουλάχιστον μια φορά τη μέρα, ενώ 2 ή περισσότερες φορές το 34%. Τα πορίσματα αντίστοιχης έρευνας στην Ελλάδα, που πραγματοποιήθηκε από το Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου (2011), έδειξαν ότι το 19% των παιδιών Δημοτικού σχολείου χρησιμοποιούν το διαδίκτυο εκτός σχολείου ενώ το 15% έχει λογαριασμό στο Facebook. Επίσης, στο γυμνάσιο και στο λύκειο το ποσοστό χρήσης του διαδικτύου ανέρχεται στο 88%, ενώ το 67% των μαθητών έχει προσωπικό προφίλ στο Facebook. Κατά τις ώρες που τα παιδιά βρίσκονται στον κόσμο του διαδικτύου συνήθως επισκέπτονται διάφορες ιστοσελίδες, «κατεβάζουν μουσική», παίζουν παιχνίδια αλλά κυρίως επικοινωνούν με άλλους μέσω chat rooms ή μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Αξιοσημείωτο δε είναι το γεγονός ότι το 82% των παιδιών ομολογεί ότι έχουν προσποιηθεί έστω και μια φορά σε συνομιλητές του στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ότι έχει ηλικία μεγαλύτερη της πραγματικής του (Gross, 2004). Αυτό ασφαλώς είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό

καθώς έτσι είναι εκτεθειμένα σε συνομιλίες με αγνώστους, κυκλώματα παιδόφιλων και γενικότερα εκμετάλλευση από ενηλίκους.

Μια άλλη έρευνα του EU Kids Online (2011) υπό την αιγίδα του London School of Economics διαπιστώνει έναν ακόμα ανησυχητικό παράγοντα: τα παιδιά ηλικίας 9-12 ετών είναι λιγότερο πιθανό να χρησιμοποιούν ρυθμίσεις ασφαλείας και να «κλειδώνουν τα προφίλ» τους έναντι σε αγνώστους. Επίσης, το 25% των παιδιών με λογαριασμό στο facebook επιτρέπει ανοιχτή πρόσβαση στο προφίλ τους ενώ το 20% κοινοποιεί διεύθυνση ή/και αριθμό τηλεφώνου. Τα παιδιά που έχουν «κλειδωμένο προφίλ» κοινοποιούν τις μισές φορές αντίστοιχα προσωπικά στοιχεία, κάτι το οποίο υποδηλώνει ότι τα παιδιά αυτά είναι περισσότερο ενημερωμένα και έχουν μεγαλύτερη επίγνωση των επικείμενων κινδύνων.

Επίσης, διαπιστώθηκε ότι τα περισσότερα παιδιά επιθυμούν το προφίλ τους να είναι κοινό σε όλους εκτός από τους γονείς τους για να μην ελέγχονται. Μια εξήγηση γι' αυτό μπορεί να είναι ότι τα παιδιά σήμερα είναι περισσότερο εξαρτημένα από τους γονείς τους (εκπαιδευτικά και οικονομικά) εξ αιτίας της συμβίωσης μαζί τους για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και θεωρούν το διαδίκτυο ως ένα χώρο πλήρους αυτονομίας και απελευθέρωσης από τα οικογενειακά δεσμά (Livingstone & Helsper, 2008).

Επομένως, είναι φανερό ότι οι διαδικτυακοί κίνδυνοι είναι πολλοί και αφορούν κυρίως στη δημοσίευση προσωπικών δεδομένων, (κάτι στο οποίο οι μισοί έφηβοι εμφανίζονται επιρρεπείς) στην έκθεση σε πορνογραφικό υλικό, ή βίαιο και ρατσιστικό υλικό όπως επισημαίνει η έρευνα από τη EU Kids Online (2011). Ιδιαίτερος δε, η λήψη ανεπιθύμητων σεξουαλικών μηνυμάτων και η συνάντηση με αγνώστους τους οποίους «γνωρίζουν» μόνο μέσω του κοινωνικού διαδικτύου καθιστούν το διαδίκτυο ιδιαίτερα επικίνδυνο. Το 9% των παιδιών στην Ευρώπη έχει συναντηθεί με έναν άγνωστο που γνώρισε από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, και το 11% από αυτά δήλωσε ότι ενοχλήθηκε τελικά από τη συνάντηση (Smahel et al., 2012).

Όπως είναι αναμενόμενο οι έφηβοι από τη στιγμή που εκδηλώνουν αυξημένη διαδικτυακή δραστηριότητα βρίσκονται σαφώς και σε μεγαλύτερο βαθμό εκτεθειμένοι στους πιθανούς κινδύνους του διαδικτύου (Smith, 2009). Φαίνεται δε ότι υπάρχει διαφοροποίηση ως προς τους κινδύνους αυτούς σε σχέση με το φύλο. Στα αγόρια οι κίνδυνοι συνδέονται κυρίως με την έκθεση σε πορνογραφικό υλικό, τη βία, τις συναντήσεις με αγνώστους, και τη δημοσίευση προσωπικών δεδομένων. Αντίθετα, η χρήση των κοινωνικών δικτύων από τα κορίτσια φαίνεται να τα εκθέτει σε κινδύνους που προέρχονται από συνομιλίες και ανταλλαγή μηνυμάτων με αγνώστους, με τη λήψη ανεπιθύμητων σεξουαλικών σχολίων ή την απόσπαση προσωπικών πληροφοριών (Smahel et al., 2012).

Η συστηματική έρευνα και η αξιολόγηση των επιπτώσεων που έχει το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στα παιδιά και τους εφήβους αποτελούν ζητήματα μείζονος σημασίας. Η διαρκής ενασχόληση με το διαδίκτυο, όπως αναμένεται, έχει άμεσο αντίκτυπο στις κοινωνικές δεξιότητες των παιδιών. Η μεγάλη ανάγκη για επικοινωνία είναι η βασική αιτία της ραγδαίας ανόδου της δημοτικότητας των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Ιδιαίτερος οι έφηβοι, καταφεύγουν στα μέσα αυτά όταν είναι απογοητευμένοι από την κοινωνική τους ζωή σε μια ύστατη προσπάθεια για διαπροσωπική επαφή (Mishna et al., 2009).

Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις τα παιδιά και οι έφηβοι καταλήγουν να εξαρτώνται αποκλειστικά από τα μέσα δικτύωσης, με τη διάθεση και την αυτοπεποίθησή τους για κοινωνικότητα να βελτιώνεται ή να μειώνεται ανάλογα με την ανατροφοδότηση που λαμβάνουν από τα συγκεκριμένα μέσα (Valkenburg et al., 2006). Υποστηρίζεται πάντως ότι τα παιδιά δεν αποκτούν πιο δυνατές φιλίες χρησιμοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Μάλιστα, οι φίλοι της “online” ζωής δεν ταυτίζονται με εκείνους της “offline” (Slonje & Smith, 2008).

Η έρευνα του Smith (2009) αναφέρει ότι τα παιδιά με περιορισμένες κοινωνικές δεξιότητες ίσως στραφούν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σε μια προσπάθεια να αποκτήσουν κοινωνικές σχέσεις σε ένα πιο απρόσωπο περιβάλλον, στο οποίο δεν είναι εκ προοιμίου περιθωριοποιημένα και στιγματισμένα. Ωστόσο, μελέτες έχουν δείξει ότι αυτή η διαδικασία δεν είναι ουσιαστικά υποβοηθητική για την πραγματική ζωή καθώς δε βελτιώνει τις κοινωνικές τους σχέσεις και συμβάλλει απλώς στη δημιουργία εικονικών σχέσεων (Bryant et al., 2006). Επιπροσθέτως, τα παιδιά τα οποία εθίζονται στο διαδίκτυο και αποκτούν έμμονη ιδέα με το προφίλ στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης όπου είναι εγγεγραμμένα παραμελούν τις σχολικές τους υποχρεώσεις και εμφανίζουν εμφανή πτώση στις επιδόσεις τους.

Η πλέον ανησυχητική συνέπεια της χρήσης του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στα παιδιά είναι η εμφάνιση ψυχικών διαταραχών όπως με αυξημένο ποσοστό εμφάνισης: αγχώδεις διαταραχές και κατάθλιψη (Αντωνίου, 2008). Φαίνεται να υπάρχει σαφής συσχέτιση των διαταραχών αυτών με την παθολογική χρήση του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (Young & Rogers, 2009). Σε μεγαλύτερες ηλικίες, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις των φοιτητών, διαπιστώθηκε μέσω του προφίλ στο Facebook, η ύπαρξη καταθλιπτικής συμπτωματολογίας στο σημαντικό ποσοστό του 25%. Μάλιστα, οι φοιτητές αυτοί προχωρούσαν σε κοινοποίηση σχετικών προσωπικών τους στοιχείων που υποδήλωναν την κατάθλιψη ή ακόμα και συζητούσαν δημόσια γι αυτό. Η συμπεριφορά αυτή είναι δυνατόν να έχει αρνητικές επιπτώσεις στους χρήστες καθώς δεν τους παρέχεται ουσιαστική υποστήριξη από κάποιον ειδικό ενώ παράλληλα εντείνεται ο φόβος για στιγματισμό λόγω ακριβώς της διαταραχής (Moreno et al., 2011). Ακόμη, παρατηρούνται προβλήματα ύπνου ως σύμπτωμα του εθισμού στο διαδίκτυο το οποίο όταν είναι διαρκές είναι πιθανόν να επιδρά επιβαρυντικά σε συγκεκριμένες λειτουργίες του εγκεφάλου (Chou et al., 2005).

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι ένα από τα βασικά ζητήματα που έχουν ανακύψει με την άνοδο της χρήσης του διαδικτύου και την καθιέρωσή του στην καθημερινότητα των παιδιών είναι η εμφάνιση του ηλεκτρονικού εκφοβισμού. Ο εκφοβισμός (bullying) συνιστά μια μορφή επαναλαμβανόμενης βίαιης και επιθετικής συμπεριφοράς που έχει ως στόχο να βλάψει τον άλλο. Στις περιπτώσεις αυτές παρατηρείται συνήθως αξιοσημείωτη διαφορά ισχύος (σωματικής, πνευματικής ή κοινωνικής) ανάμεσα στο θύτη και το θύμα, το οποίο τελικά νιώθει αβοήθητο (Olweus, 1999). Λόγω της αυξημένης χρήσης των νέων τεχνολογιών από τα παιδιά έχει αναδυθεί μια νέα μορφή εκφοβισμού, ο ηλεκτρονικός (cyber-bullying), όπου η επιθετικότητα εκδηλώνεται μέσω του κινητού τηλεφώνου ή του ηλεκτρονικού υπολογιστή με τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά να υφίστανται και σε αυτή τη μορφή (Slonje & Smith, 2008).

Οι συμπεριφορές εκφοβισμού μέσω της τεχνολογίας εμφανίζουν συνήθως περισσότερο ψυχολογικές ή έμμεσες μορφές εν συγκρίσει προς εκείνες του άμεσου προσωπικού εκφοβισμού, όπως για παράδειγμα ο διασυρμός, οι φήμες και οι απειλές (Campbell, 2005). Η πιο συνηθισμένη μορφή ηλεκτρονικού εκφοβισμού είναι η ανάρτηση στο διαδίκτυο και κυρίως σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης περιεχομένου ή πληροφοριών που έχουν ως στόχο τη γελοιοποίηση του θύματος και την αποδοχή του θύτη από τους συνομηλίκους του (23,1%) (Patchin & Hinduja, 2010).

Επίσης, άλλες μορφές ηλεκτρονικού εκφοβισμού που έχουν καταγραφεί αφορούσαν την αποστολή προσβλητικών μηνυμάτων ή e-mail σε ποσοστά 13,7% και 9,1% αντίστοιχα. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τους Patchin & Hinduja (2010), το 22% των ερωτηθέντων παραδέχθηκε τη συμμετοχή του σε κάποια από αυτές τις συμπεριφορές τουλάχιστον 2 φορές το μήνα. Επίσης, ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός εκδηλώνεται με την είσοδο σε προσωπικούς διαδικτυακούς λογαριασμούς του παιδιού ή με την παρέμβαση και παρενόχληση οποιασδήποτε διαδικτυακής δραστηριότητάς του. Τέλος, αναφέρεται και το λεγόμενο cyberstalking δηλαδή η διαδικτυακή παρακολούθηση και αποστολή απειλητικών μηνυμάτων (Beran & Li, 2007).

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός διαφέρει από τον άμεσο σε δύο βασικούς άξονες. Καταρχάς, ο θύτης παραμένει ανώνυμος για το θύμα, λόγω του ότι τις περισσότερες φορές ο εκφοβισμός πραγματοποιείται από ανώνυμες ηλεκτρονικές διευθύνσεις, άγνωστους λογαριασμούς, λογαριασμούς με ψευδώνυμο, πλαστά προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στα chat rooms (Kowalski & Limber, 2007). Τα παιδιά-θύματα σε μεγάλο βαθμό θεωρούν εσφαλμένα ότι πρόκειται για ένα άτομο από τον κύκλο τους (Smith et al., 2008). Επίσης, μια ακόμα βασική διαφορά έγκειται στην αδυναμία προστασίας του θύματος καθώς δεν υπάρχουν σαφείς πολιτικές για παρέμβαση και έλεγχο της ανεπιθύμητης επικοινωνίας, παρά μόνο έπειτα από αίτημα του ίδιου του θύματος στις αρμόδιες αρχές (Hinduja & Patchin, 2009).

Οι έρευνες επισημαίνουν ότι ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός εκδηλώνεται γενικά σε χαμηλότερα ποσοστά σε σχέση με τον άμεσο. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έρευνα των Slonje & Smith (2008), σε περιστατικά ηλεκτρονικού εκφοβισμού εμπλέκονται το 10,3% των παιδιών του δημοτικού και το 17,6% των μαθητών του Γυμνασίου. Παρά τα χαμηλότερα ποσοστά επικράτησης του ηλεκτρονικού εκφοβισμού, ο αντίκτυπος στην ψυχική υγεία των παιδιών

ίσως είναι μεγαλύτερος. Και αυτό γιατί ο άμεσος εκφοβισμός συνήθως συμβαίνει στο σχολικό περιβάλλον και το σπίτι τους αποτελεί για τα παιδιά ένα καταφύγιο στο οποίο νιώθουν ασφαλή. Αντιθέτως, ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός εξ ορισμού καταργεί αυτή την αίσθηση ασφάλειας, καθώς όταν εκδηλώνεται, το παιδί δέχεται την απειλή στον προσωπικό του χώρο (Slonje & Smith, 2008).

Όπως έχει βρεθεί, τα κορίτσια γίνονται συχνότερα θύματα ηλεκτρονικού εκφοβισμού με τη λήψη ενοχλητικών και απειλητικών e-mails και υποτιμητικών σχολίων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Smith et al., 2008). Τα υψηλότερα επίπεδα θυματοποίησης των κοριτσιών εξηγούνται από το γεγονός ότι συνήθως εμπλέκονται σε περισσότερο έμμεσες μορφές εκφοβισμού (Rigby, 2004). Επίσης, παρατηρείται διαφοροποίηση ως προς τις ηλικιακές ομάδες μεταξύ ηλεκτρονικού και άμεσου εκφοβισμού (Smith et al., 2008). Ο άμεσος εκφοβισμός μειώνεται κατά την εφηβεία, γιατί οι έφηβοι δεν θεωρούν εκφοβισμό οτιδήποτε δυσάρεστο τους συμβαίνει, ενώ διαθέτουν περισσότερους μη επιθετικούς τρόπους αλληλεπίδρασης με τους συνομηλίκους τους και διαχείρισης των καταστάσεων (Scheithauer, 2006). Αντιθέτως, στην περίοδο της εφηβείας καταγράφονται περισσότερα περιστατικά εμπλοκής σε φαινόμενα ηλεκτρονικού εκφοβισμού καθώς στις ηλικίες αυτές η χρήση της τεχνολογίας είναι ιδιαίτερα αυξημένη (Smith, 2009).

Ένα άλλο ερώτημα που τίθεται συχνά αφορά το βαθμό συσχέτισης ανάμεσα στις δύο μορφές εκφοβισμού. Οι προσωπικοί λόγοι που οδηγούν ένα παιδί σε συμπεριφορά εκφοβισμού είναι σαφώς οι ίδιοι και στις δύο περιπτώσεις. Ο θύτης όταν εκφοβίζει εδραιώνει την κυριαρχία του στην ομάδα των παιδιών από την οποία περιβάλλεται και αποκτά γόητρο και δύναμη. Έχει βρεθεί ότι συχνά τα παιδιά-θύματα του άμεσου εκφοβισμού πέφτουν και θύματα του ηλεκτρονικού εκφοβισμού και τα παιδιά-θύτες συνήθως επιδίδονται και σε πράξεις ηλεκτρονικού εκφοβισμού. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις τα παιδιά τα οποία είναι τα θύματα της άμεσης μορφής εκφοβισμού υιοθετούν ρόλο θύτη στον ηλεκτρονικό εκφοβισμό (Smith et al., 2008). Η συμπεριφορά αυτή ίσως να αποτελεί έναν τρόπο αντίδρασης ως προς τον εκφοβισμό που δέχεται το παιδί που δεν εξωτερικεύεται όμως προς τη σωστή κατεύθυνση.

Οι συνέπειες του ηλεκτρονικού εκφοβισμού είναι ιδιαίτερα ανησυχητικές για την ψυχική υγεία του παιδιού και την ανάπτυξη των κοινωνικών του δεξιοτήτων. Καταρχάς, σε πολλές περιπτώσεις καταγράφηκαν ψυχοσωματικά συμπτώματα που εκδηλώθηκαν μετά την εμπλοκή σε φαινόμενα ηλεκτρονικού εκφοβισμού. Στα θύματα παρατηρήθηκαν πονοκέφαλοι, αδικαιολόγητοι σωματικοί πόνοι και προβλήματα ύπνου. Οι δε θύτες εκδήλωσαν υπερκινητικότητα, χαμηλές κοινωνικές δεξιότητες, προβλήματα επικοινωνίας, πονοκεφάλους και ίσως σε υψηλότερα ποσοστά διαταραχές χρήσης νικοτίνης και ψυχοτρόπων ουσιών (Sourander et al., 2010). Επίσης, προέκυψε συσχέτιση του ηλεκτρονικού εκφοβισμού με χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης για τους θύτες και ιδίως για τα θύματα (Patchin & Hinduja, 2010). Ακόμα, σε παιδιά που εμπλέκονται σε περιστατικά ηλεκτρονικού εκφοβισμού καταγράφηκαν προβλήματα συμπεριφοράς μετά την εκδήλωση των περιστατικών (Gradinger et al., 2009). Τα θύματα ηλεκτρονικού εκφοβισμού εμφανίζουν συχνότερα κατάθλιψη και αγχώδεις διαταραχές σε σχέση με τα θύματα του άμεσου εκφοβισμού. Η συχνότητα του εκφοβισμού αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στην εκδήλωση και τη σοβαρότητα των διαταραχών αυτών (Wang et al., 2011).

Ακόμη, διαπιστώθηκε ότι τα κορίτσια θύματα του ηλεκτρονικού εκφοβισμού που εμφανίζουν κατάθλιψη έχουν περισσότερες πιθανότητες να κάνουν απόπειρες αυτοκτονίας σε σχέση με τα αντίστοιχα περιστατικά άμεσου εκφοβισμού (Bauman et al., 2013). Ωστόσο, και οι θύτες ηλεκτρονικού εκφοβισμού εμφανίζουν αυτοκτονική συμπεριφορά, καθώς αναπτύσσονται συχνά έντονα αισθήματα ενοχής για τις συμπεριφορές τους, τα οποία δεν είναι σε θέση να διαχειριστούν.

Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση ενός ουσιαστικού προγράμματος αντιμετώπισης του φαινομένου του ηλεκτρονικού εκφοβισμού αποτελεί επιτακτική ανάγκη. Ήδη έχουν διατυπωθεί στρατηγικές που θα καλύψουν όλο το φάσμα των περιστατικών και θα ενημερώσουν κάθε εμπλεκόμενο φορέα. Ο στόχος είναι να αντιμετωπιστούν και να περιοριστούν τα ήδη υπάρχοντα περιστατικά και να αποφευχθούν ενδεχόμενα ανάλογα στο άμεσο μέλλον. Σε κάθε περίπτωση, η οικογένεια και το σχολείο οφείλουν να βρίσκονται σε διαρκή επικοινωνία με το

παιδί ώστε να μπορέσει να τους εμπιστευθεί οποιοδήποτε περιστατικό και να ανακτήσει το αίσθημα της ασφάλειας που φαίνεται να διακυβεύεται με την πράξη του εκφοβισμού. Πιο συγκεκριμένα, το παιδί είναι ανάγκη να διαχειριστεί το αίσθημα της ανασφάλειας και της απελπισίας που βίωσε μετά τον εκφοβισμό και να έρθει αντιμέτωπο με το ίδιο το γεγονός με στόχο να το ξεπεράσει (Riebel et al., 2009).

Είναι πολύ σημαντικό να πραγματοποιείται έλεγχος των ιστοσελίδων που επισκέπτεται το παιδί αλλά και να τίθεται όριο στο χρόνο που αφιερώνει στο διαδίκτυο. Ακόμη, στο σχολείο αλλά και στο σπίτι μπορούν να εγκατασταθούν από ειδικούς φίλτρα τα οποία απαγορεύουν την είσοδο και την περιήγηση σε ακατάλληλες και δυνητικά επικίνδυνες ιστοσελίδες για το παιδί. Οι ειδικοί επισημαίνουν επίσης ότι επιβάλλεται η χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή από το παιδί να γίνεται σε κοινόχρηστους χώρους ώστε να είναι ευκολότερη η επίβλεψη του από τους γονείς ή τους εκπαιδευτικούς (Τσίτσικα, 2008). Επίσης, το σχολείο θα πρέπει να αποβάλλει τη νοοτροπία της μη παρέμβασης σε περιστατικά που λαμβάνουν χώρα εκτός του σχολικού χώρου, καθώς φαίνεται ότι η συσχέτιση του ηλεκτρονικού εκφοβισμού με το σχολείο είναι ισχυρή (Patchin & Hinduja, 2012).

Καθώς οι γονείς και το σχολείο έχουν υποχρέωση να εκπαιδεύσουν το παιδί ώστε να είναι σε θέση να προστατεύεται από τους εξωτερικούς κινδύνους και διάσταση, μέρος αυτής της διαπαιδαγώγησης πρέπει να αφορά και το χώρο του διαδικτύου δεδομένης της εξοικείωσης των παιδιών με αυτόν. Επιβεβλημένο θεωρείται το παιδί να είναι ενημερωμένο για τους κινδύνους και τις όποιες «παγίδες» ελλοχεύουν στο διαδίκτυο αλλά και για τα χρονικά και άλλα όρια και δεσμεύσεις που θα πρέπει να τηρούνται ώστε να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος εθισμού του σε αυτό αλλά και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Τσίτσικα, 2008). Αλλά και γενικότερα, πρέπει το παιδί να μάθει να προστατεύεται από τις επιθέσεις των συνομηλίκων του (Patchin & Hinduja, 2010). Τέλος, θα πρέπει να είναι ενήμερο για τις ρυθμίσεις ασφαλείας (privacy settings) που υπάρχουν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τα οποία θα του επιτρέψουν να διατηρήσει την ιδιωτικότητά του ώστε να αποτραπεί η ενδεχόμενη υποκλοπή προσωπικών του δεδομένων. Ασφαλώς, το πιο σημαντικό στις περιπτώσεις αυτές είναι το ίδιο το παιδί να αποκτήσει συναίσθηση των πιθανών κινδύνων και να μη δημοσιοποιεί δεδομένα τόσο δικά του όσο και της οικογένειάς του (Smith, 2009).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΦΙΑ

- Αντωνίου, Α.-Σ. (2008). *Ψυχολογία ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες*. Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης.
- Bauman, S., Toomey, R., & Walker, J. (2013). Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students. *Journal of Adolescence*, 36, 341-350.
- Boyd, D., Hargittai, E., Schultz, J., & Palfrey J. (2011). Why parents help their children lie to facebook about age: unintended consequences of the children's online privacy protection act. *First Monday*, 16, <http://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/3850/3075>
- Beran, T., & Li, Q. (2007). The Relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of Student Wellbeing*, 1, 15-33.
- Bremer, J. (2005). The internet and children: advantages and disadvantages. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 14, 405-428.
- Bryant, JA., Sanders-Jacjkon, A., & Smallwood, A. (2006). IMing, text messaging and adolescent social networks. *Journal of computer-mediated communication*, 11, 577-592.
- Campbell, M. (2005). Cyber bullying: an old problem in a new guise?. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15, 68-76.
- Chou, C., Condrón, L., & Belland, J. (2005). A review of the research on internet addiction. *Educational Psychology Review*, 17, 363-388.
- EU Kids Online London School of Economics (2011) www.eukidsonline.net
- Freeman, M. (2005). Rethinking gillick. *The International Journal of Children's Rights*, 13, 201-217.
- Gradinger, P., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2009). Traditional bullying and cyberbullying identification of risk groups for adjustment problems. *Journal of Psychology*, 217, 205-213.

- Gross, E., (2004). Adolescent internet use: what we expect, what teens report. *Journal of Applied Developmental Psychology, 25*, 633-649.
- Hinduja, S., & Patchin, J. (2009). *Bullying beyond the schoolyard: preventing and responding to cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: SagePublications (Corwin Press).
- Kowalski, R., & Limber, S. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health, 41*, 22-30.
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2008). Parental mediation and children's internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media, 52*, 581-599.
- Mishna, F., Saini, M., & Solomon, S. (2009). Ongoing and online: children and youth's perceptions of cyberbullying. *Children and Youth Services Review, 31*, 1222-1228.
- Moreno, M., Jelenchick, L., Egan, K., Cox, E., Young, H., Gannon, K., & Becker, T. (2011). Feeling bad on facebook: depression disclosures by college students on a social networking site. *Depression and Anxiety, 28*, 447-455.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school, what we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publisher.
- Patchin, J., & Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health, 80*, 614-621.
- Patchin, J. W. & Hinduja, S. (2012). *Cyberbullying prevention and response: expert perspectives*. New York: Routledge.
- Perren, S., Dooley, J., Shaw, T., & Cross, D. (2010). Bullying in school and cyberspace: associations with depressive symptoms in Swiss and Australian adolescents. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 4*, 28.
- Riebel, J., Jager, R., & Fischer, U. (2009). Cyberbullying in Germany – an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly, 51*, 298-314.
- Rigby, K. (2004). Addressing bullying in schools: theoretical perspectives and their implications. *School Psychology International, 25*, 287-300.
- Scheithauer, H., Hayer, T., Petermann, F., & Jugert, G. (2006). Physical, verbal, and relational forms of bullying among German students: age trends, gender differences, and correlates. *Aggressive Behavior, 32*, 261-271.
- Slonje, R., & Smith, P. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology, 49*, 147-154.
- Smahel, D., Brown, B. B., & Blinka, L. (2012). Associations between online friendship and internet addiction among adolescents and emerging adults. *Developmental Psychology, 48*, 381-288.
- Smith, P. (2009). Cyberbullying abusive relationships in cyberspace. *Journal of Psychology, 217*, 180-181.
- Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49*, 376-385.
- Smith, P., Smith, C., Osborn, R., & Samarac, M. (2008). A content analysis of school anti-bullying policies: progress and limitations. *Educational Psychology in Practice, 24*, 1-12.
- Sourander, A., Klomek, A., Ikonen, M., Lindroos, J., Luntamo, T., Koskelainen, M., Ristkari, T., & Helenius, H. (2010). Psychosocial risk factors associated with cyberbullying among adolescents—a population-based study. *Archives of General Psychiatry, 67*, 720-728.
- Valkenburg, P., Peter, J., & Schouten, A. (2009). Older adolescents' motivations for social network site use: the influence of gender, group identity, and collective self-esteem. *Cyber Psychology & Behavior, 12*, 209-213.
- Wang, J., Nansel, T., & Jannotti, R. (2012). Cyber bullying and traditional bullying: differential association with depression. *Journal of Adolescent Health, 48*, 415-417.
- Young, K., & Rogers, R. (2009). The relationship between depression and internet addiction. *CyberPsychology & Behavior, 1*, 25-28.

Τσίτσικα Α, Φρέσκου Α. Χρήση και Κατάχρηση Διαδικτύου. Πρακτικά 1ου Εντατικού Σεμιναρίου στην Εφηβική Ιατρική, 1st State of The Art Adolescent Medicine Course, 31 Μαρτίου - 5 Απριλίου 2008:21-30.

Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς διαδικτύου (2013). Προσπελάστηκε 3 Οκτωβρίου 2013.
<http://www.saferinternet.gr/>

ABSTRACT

The purpose of this chapter is to present the impact of the internet and social media on children. Many studies show that children make extended use of these media, with serious consequences on their physical and mental health, social skills and school performance. Cyberbullying is an additional danger having consequences mainly for the mental health of children and adolescents, namely isolation, clinical depression and suicidality. These consequences are grave, so measures are necessary to be taken in order to prevent and deal with this social phenomenon.

Ευσταθία Μέλλου,

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης,
Δεινομάχης 5, Ζωγράφου, 15771,
6982994929,
mellou.eva@gmail.com

Αλέξανδρος-Σταμάτιος Αντωνίου,

Επικ. Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε.- ΕΚΠΑ,
Ιπποκράτους 33 - Αθήνα 106 80,
210-3688 380, 210-3688 381,
as_antoniou@primedu.uoa.gr